

Radnóti Sándor

Simmel és a táj

Absztrakt: 1913-as, „A táj filozófiája” című rövid írásában Georg Simmel elsőként jellemezte az újkori természetérzést (*Naturgefühl*) azzal, hogy történelmileg ekkor különül el, individualizálódik és voltaképpen ekkor születik meg a táj fogalma. Ennek feltételeként a természet gyakorlati használatától való eltávolodást, a természethez való kontemplatív viszonyt hangsúlyozta. Szembeállította a tudós, a szántóvető és a stratégia érdekek vezérelte természethasználátát az érdek nélküli természetélvezettel, s ennyiben kanti alapon a táj megkonstruálásának esztétikai sajátosságot tulajdonított. Sajátos vakfolt viszont Simmel gondolkodásában, hogy a pragmatikus sorhoz csatolja „a vallásosan érző természetimádót” is, ezért nem ismeri fel, hogy a táj esztétikai kontemplációjánál semmivel sem jelentéktlenebb vallásos vagy kvázivallásos kontemplációja.

Kulcsszavak: táj, történelmi tájfogalom, esztétikai kontempláció, vallásos kontempláció

Bizonyos aggodalommal tölt el jelentkezésem erre a konferenciára, amennyiben Simmel híres tájtanulmányának kevésbé a szerzője életművében betöltött helye, mint tárgya foglalkoztat. Mindenesetre Simmel sajátos képessége, hogy a mindennapi élet jelenségeiből filozófiai következtetéseket vonjon le, s az ilyesmikkel legalábbis példákat adjon a mindennapi élet filozófiai vizsgálatára. Ebben az esetben abból, hogy „számtalanszor járunk kint a szabad természetben, s figyelmesebben vagy kevésbé figyelmesen, fákat és vizeket, mezőségeket és gabonaföldeket, dombokat és házakat veszünk észre, a fény és a felhőzet ezerféle változatával együtt” (Simmel 1990 [1913]: 99).

Jakob Burckhardt volt, aki talán először jelentette ki, hogy a tájszépség történelmi felfedezése a késő középkor és a reneszánsz teljesítménye (Burckhardt 1978 [1860]: 178 skk.). Ő ezt elsősorban irodalmi és képzőművészeti anyagon vizsgálta, amelyben ekkor jelent meg az önálló tájbrázolás, de ennek okaira nem kérdezett. Simmel az első, aki „A táj filozófiája” című 1913-as írásában az újkori „természetérzés” jelenségét és jellegzetességét a táj fogalmának elkülönülésében és megszületésében megragadta. Ennek a megfigyelésnek van egy diakronikus és egy szinkronikus oldala.

Ami az elsőt, a történelmi metszetet illeti, Simmel inkább csak utal a premodern korszakok érdektelenségére a tájjal szemben. Ez nem a természet iránti érdektelenséget jelenti, hanem egy olyan egységben való szemléletet, amelyben még nem individualizálódott és nem különült el a táj fogalma. Ennek magyarázatában Simmel nem megy tovább, s Joachim Ritter klasszikus – de Simmel úttörő munkáját nem nélkülözhető – tanulmányára maradt a feladat, hogy a *teória* legáltalánosabb formájában találja meg mind a tájszemlélet modern igényének okát, mind elkülönülésének szükségletességét a premodern korszakokban. „A természet szemlélése (teóriája) filozófiailag azt jelenti, hogy benne a szellem a mindent átfogó »egészhez« és »istenéhez« fordul” (Ritter 2007 [1963]: 118). A teória, mint a mindent átfogó egész tudománya, nem igényli az elkülönülő táj szemléletét. „A ház fölötti ég és a házat hordozó föld tudatosítása és kimondása megtörténik már azokban a fogalmakban, amelyekkel a teória az egészet megragadja. A teória így megragadó hatalmánál fogva magába zár minden érzéket...” (Ritter 2007 [1963]: 126).

A második megközelítés, amit szinkronikusnak neveztem, azt a feltételt tartalmazza, hogy aki a tájat mint tájat szemléli, annak nem lehet pragmatikus, teleologikus, felhasználói értelemben vett köze a természet adott darabjához. Simmel – megint csak klasszikusnak nevezhető – definíciója így hangzik: „Táj, állítjuk, akkor jön létre, amikor természeti jelenségeknek a földfelszínen kiterjedt egymásmellettségét sajátos egységgé fogjuk össze, amely eltér attól, ahogyan az okságilag gondolkodó tudós, a vallásosan érző természetimádó, a teleológiai irányultságú szántóvető vagy stratégia ugyanezt a látóteret átfogja” (Simmel 1990 [1913]: 106).

Ezt a szövegrészt tüzetesebb vizsgálatnak vetem alá. Első pillantásra feltűnik, hogy Simmel valami többé-kevésbé nyilvánvaló dolgot állít: aki azért mászik fel egy hegyre, hogy az ellenség állásait kikémlelje, aki egy természeti egység közeteit földtörténeti célból vizsgálja, aki megműveli a földet, az nem tájként viszonyul hozzá – noha természetesen nem lehet kizárni, hogy munkálkodása közben egy időre átvált, és elgyönyörködik a tájban. Ám azzal, hogy Simmel ezt a nyilvánvaló dolgot felismeri, egyben eleget tesz a kanti érdeknélküliség követelményének. Ahhoz, hogy valamit tájként különítsünk el, azonosítsunk, érdek nélkül kell tetszenie. Mielőtt ebből az állításból további következtetéseket vonnánk le, szeretném bemutatni e gondolat két előzményét, amely bizonyára kiegészíthető lenne más példákkal is. Éppen azért mutatom be ezeket, mert az összehasonlításból kitetszik Simmel gondolatának eredetisége.

August Wilhelm Schlegel 1801-ben indított berlini előadásában ezt mondta: „A gondolkodó és cselekvő ember számára az az összeolvadó látszat, amely a tulajdonképpeni táj, meghatározott tárgyak elkülönítésébe megy át; pusztá előtérre válik, amelyben az alakok cselekedni tudnak. A kilátásban a földművelő, az ásványtudós, a földmérő, a tábornok mást és mást lát; csak a muzikális [azaz múzσαι] hangulatú ember számára van jelen” (Schlegel 1963 [1801]: 177). Ebben az előzményben a példák hasonlítanak, de a gondolat nem teljesen azonos. Schlegel ugyanis a tevékeny és a szemlélődő élet, a *vita activa*, illetve a *vita contemplativa* ellentétében fogja föl a tájat s rendeli az utóbbihoz, míg Simmelnél a kettő együttesének terméke, amennyiben a táj kimetszése emberi aktivitás, s élvezetéhez a szemlélet éppúgy hozzátartozik, mint az érzés.

John Ruskin 1870-es oxfordi székfoglaló előadás-sorozatában ezt mondta: „Az olyan emberek, akik teljesen vad környezetben, városoktól távol nőnek fel, sohasem találnak gyönyörűséget a táj képében. Esetleg gyönyörködnek az állatokban, de még azt is alig: az igazi paraszt nem látja a háziállatok szépségét, csak azokat a tulajdonságokat, amelyek használatosságukat fejezik ki” (Ruskin 1923 [1870]: 35). Ez a megjegyzés megint más vonatkozását emeli ki a komplexumnak: azt, hogy a táj megjelenése civilizatórikus vívmány, mivel el kell távolodni a természettől, urbanizálódni kell, hogy tájvolta megképződjék

Heideggernél is fölmerül a vezérgondolat a *Lét és időben* – már nyilván nem függetlenül Simmel írásától –, de nála a pragmatikus felhasználás és az egységben való szemlélet mintegy időben fölcserélődik és modernitáskritikai, illetve kultúrkritikai színezetet kap: „Az erdő erdészet, a hegy kőbánya, a folyó vízierő, a szél a »vitorlákban« szél... Az ilyen természetfelfedés számára azonban rejtve marad az a természet is, amely »él és mozog«, rajtunk üt, mint táj rabul ejt. A botanikus növényei nem árokparti virágok, egy folyó földrajzilag rögzített »eredete« nem »földből előtörő forrás«” (Heidegger 1989 [1927]: 180).

Simmelnél azonban az érdekek vezérelte természethasználát elkülönítése nyilvánvalóan kanti ihletésű, ami azt jelenti, hogy a tájat elsődlegesen esztétikai képződménynek tartja, az esztétikai szemlélet tárgyának. Abban a változatosságban, amellyel egy darab természet tájjá válik, Simmel szerint az teremthet rendet, „ha a tájat a festői műalkotás formájában vesszük szemügyre” (Simmel 1990 [1913]: 102). „Ahol valóban tájat látunk s már nem egyes természeti tárgyak összességét, ott keletkezése közben értük tetten a műalkotást” (Simmel 1990 [1913]: 105). Ehhez a gondolathoz is hozzárendelhetünk egy eszmetörténeti előzményt, a 18. század angol esztétikai gondolkodóinak „picturesque”-fogalmát, amely már az elnevezésében is jelezte, hogy elsősorban azokra a természeti jelenségekre utal, amelyek előzőleg ismert tájfestményekre hasonlítanak, illetve képként, műalkotásként foghatók fel. Simmel törekvése azonban messzebbre vezet, s a lényegében minden emberben meglévő művészi alkotóképességre mutat rá, amely a tájként való elkülönítés és a tájélvezet elemi formájában is megmutatkozik, noha ezeknek a kulturális gyakorlatoknak a nagyobb része nyilvánvalóan inkább a recepcióra, mint az alkotásra tartozik. Hiszen – gondoljuk meg – gyakran nem is mi alkotjuk meg a tájat, hanem turistajelzések vezetnek ahhoz az előre kijelölt kilátási pont-hoz, ahonnan belemerülhetünk a táj szépségébe.

Mindenesetre Simmel esztétikai tájfelfogása befolyásolta Ritter nagy hatású és jelentős, de szerintem túlzottan általánosított gondolatát, amely a természetnek a kopernikuszi felfogásban, azaz az objektív természettudományos természetfelfogásban elveszített szemléletességét és szemlélhetőségét kompenzálta azzal, hogy a ptolemaioszi egész természetet a táj esztétikai formájában megőrizte (Ritter 2007 [1963]: 137).

De Simmel nem tesz olyan erős állítást, mint Ritter, vagy úgy is mondhatjuk, hogy felpuhítja az esztétikai szemléletet. Arról beszél, hogy a táj kivágot, elhatárolás az egységes és határtalan természetből, s ennyiben „idegen a természet fogalmától” (Simmel 1990 [1913]: 100): nem természeti, hanem emberi alkotás. Nem magánvaló, hanem magáért való, méghozzá – mondja – „talán optikai, talán esztétikai, de lehet, hogy hangulati” jellegű (Simmel 1990 [1913]: 100).

Simmel e felsorolásának van azonban egy különös vakfoltja, amely annál is sajátosabb, mert más összefüggésben az itt föltűnően hiányzó fogalmat éppenséggel előkészíti írásában. Ugyanez a vakfolt pozitíve is megjelenik, amikor definíciójában a tudós, a szántóvető és a stratégia mellé fölveszi „a vallásosan érző természetimádót” is (Simmel 1990 [1913]: 106). Simmel példáit korlátlanul lehet szaporítani, tisztelem azt a földmérő, az erdész, a vadász, a halász, a madarász, az építész, az inzellér, a kertész akadálytalanul beilleszthető lenne a sorba, mint olyan tevékenységekkel foglalkozó ember, amelyekben a természet valamilyen pragmatikus felhasználás tárgyává válik, s ezzel elrekeszti magát a tájjá válás lehetőségétől. De intuitíve érezzük, hogy ebbe a sorba a vallásos természetrajongó nem illik. Hiszen az ő panteisztikus vagy fizikoteológiai, vagy valamiféle teodiceára orientált beállítottsága éppenséggel a tájban mutatkozik meg, amelyre ő istenbizonyítékként tekint.

Mint mondom, ez a vakfolt annál különösebb, mert amikor Simmel a tájképzés mint kulturális gesztus analógiáit veszi szemügyre, azt mutatja ki, hogy ahogy az általános vallásos érzésből és magatartásból elkülönül az „önálló alakzattá szilárdult” vallás (Simmel 1990 [1913]: 103), ahogy a mindennapi megismerésből elkülönül a tudomány, ahogy a mindennapi élet formáló erőiből kiválik a művészet, úgy válik ki, különül el a mindennapi értelemben vett természetből a táj. Éppen ez az oka annak, hogy nem vette észre: a vallásnak más a viszonya a tájhoz, mint a tudománynak, s legalább olyan szoros köze van hozzá, mint a művészetnek. Gondolatmenete ugyanis úgy rekonstruálható, hogy a vallást, a művészetet és a tudományt tekinti a kultúra reprezentatív objektívációinak, amit itt a táj kulturális objektívációjának magyarázatára analógiaként használ fel. A legerősebb analógia a művészet. Feltűnik itt – egészen futólag – Simmel kultúrfilozófiájának fő motívuma, a szellem tragédiája, az az absztrakt és univerzális gondolat, hogy ez a tragédia az egészről való elkülönülés és önálló egészzé való törekvés, az állandó meghasonlás, amit úgy értelmezhetünk, hogy a kultúra szüntelenül olyan igényeket is támaszt, amelyek megvalósíthatatlannak. De Simmel nem veszi észre, hogy a vallás státusza egészen más a modern kultúrában, mint a tudományé és a művészeté, s azt is mondhatjuk, hogy a szekularizáció révén természetesen nem szűnt meg, s korántsem vált jelentéktelenné, de privatizálódott, és mint ilyen, nem alapvető formálója immár a kultúrának. Vallásos érzésként viszont annál nagyobb lehet a jelentősége, s éppen a tájfenomenon, amely a táj végtelenjében mint végességérzet jelenhet meg, Heideggerrel szólva mint valamiféle előrefutás a halálhoz. Ha ezt kérdésként fogalmazzuk meg, választ – ha egyáltalán – csak a vallásos beállítottság kínál, ezért is nem szűnhet meg a vallás soha, de az érzés és a hatás lehet teljesen vallástalan is, miközben valami transzcendensre, a megismerés határain túlra, érzékfelettire vonatkozik. Vagyis vallástalanul lehetnek, és vannak is vallásos érzéseink és gondolataink, amelyekhez nem vesszük igénybe valamely önálló alakot öltött vallás magatartási normáit, fogalomrendszerét, hitvilágát és rítusait, vagy éppenséggel igénybe vesszük, mint hagyományunkat, mint szöveget, amelyet ismerünk, föltételezve, hogy ama nemes harcot megharcolhatjuk, futásunkat elvégezhetjük anélkül is, hogy a hitet, s benne az örök élet reményét megtartanánk.

Hivatkozott irodalom

- Burckhardt, Jakob (1978 [1860]): *A reneszánsz Itáliában*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- Heidegger, Martin (1989 [1927]): *Lét és idő*. Budapest: Gondolat.
- Ritter, Joachim (2007 [1963]): A táj. Az esztétikum funkciója a modern társadalomban. In uő *Szubjektivitás. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz, 113–143.
- Ruskin, John (1923 [1870]): *Előadások a művészetről*. Budapest: Révai. Interneten: <https://mek.oszk.hu/09000/09023/09023.pdf>
- Schlegel, August Wilhelm (1963 [1801]): *Die Kunstlehre*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Simmel, Georg (1990 [1913]): A táj filozófiája. In uő *Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*. Budapest: Atlantisz-Medvetánc, 99–110.

Radnóti Sándor

Filozófus, esztéta, professor emeritus, ELTE BTK Esztétika Tanszék, az MTA levelező tagja (Budapest)

BUDAKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

KARSAI GYÖRGY SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGEYRŐL

MORÁNYI ATTILA MŰVÉSZET, TÖRTÉNET

KELET-ELJŐPŐBŐL

K. HORVÁTH ZSOLT FOLICULT-RŐL

SZŐCS TIBOR GYÖRFFY GYÖRGYNERŐL

KLAMCZAY GÁBOR PÓCS ÉVÁRÓL

BOJTI ZSOLT OSCAR WILDE

GÁLCSI ADRIENN SZÍNHÁZ ÉS TÁRSADALOM

RÉZ ANNA A SZABADSÁG LEHETŐSÉGE

DOKUMENTUM

FORGÁCS ÉVA FALK LÁSZLÓRÓL

HELLER ÁGNES

AZ ÖNÉLETRAJZI EMLÉKEZÉSRŐL

SZŐCS JENŐ

HA REFERÁTUMOT TARTOTYAN VOLNA

SZEMLE

ALMÁSI GÁBOR, BIRNEBALM D. MARIANNA,

HAVRAN DÁNIEL, HÁRS ÁGNES,

HUSZÁR ÁGNES, MÓRÉ TÜNDE,

RÁKAI ORSÓLYA, SZOLNOKI ANNA,

THOROCZKAY GÁBOR IRÁSAI

PROBLÉMA

SZIJÁRTÓ ZSOLT BESZÉLGETÉS A NEMZETI

TANFÜNYVRŐL

ROVÁCS ÁGNES ÚJ MODELLA BÍRÓSÁGI

IGAZGATÁSBAN: BÍRÁK KÖZPONTI NYOMÁSALATT

ERDÉLYI ÁGNES, TAKÓ FERENC MAX WEBER:

A TUDOMÁNYMINT HATÁS

BIBLIOGRÁFIA

A BUKSZÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

2018. IV – 2019. IV. NEGYEDÉV

MI A PÁLYAI

HORST BREDEKAMP MARTIN WARNEKE HALÁLÁRA

DAVID BRADBURY A KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTRÓL

M E G J E L E N I K

2019. ŐSZ-TÉL

N E G Y E D É V E N T E